

LANSTYÁK ISTVÁN: **Nyelvalakítás és nyelvi problémák.** Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma Nyelvi Iroda, 2018. (356 lap)

1. „A strigákról pedig, mivel ilyenek nincsenek, semmiféle vizsgálat ne tartassék” írta Könyves Kálmán királyunk a 12. század elején. Nyelvi problémákról pedig, mivel ilyenek vannak, így azokról, joggal várhatjuk, hogy sokféle vizsgálat tartassék most, a 21. század elején is.

E vizsgálatok egyik fontos és kiemelkedő színvonalú eredménye Lanstyák István *Nyelvalakítás és nyelvi problémák* című, 2018-ban a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Gamma Nyelvi Iroda által megjelentetett kötete, mely szerteágazó nyelvi problémák sokszempontú elemzését tartalmazza.

A kötet — mely a szerző 2009 és 2016 között megjelent írásainak felhasználásával íródott — szerkezetileg az alábbi négy egységre oszlik: a *Nyelvalakítás*, *A nyelvi problémák típusai*, *A nyelvi problémák kezelésének lehetőségei* és *A szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvi problémái*. A fejezetek címei adják egyúttal azokat a gondolati csomópontokat, melyek köré az egyes fejezetek szerveződnek. A kötet négy témaköre összesen 12 fejezetet foglal magába, az egyes fejezetek korábbi tanulmányok újragondolásával, egységes kontextusba helyezésével jöttek létre. A kötet egyik erénye, hogy a különféle nyelvi és kommunikációs problémákat nem egyetlen perspektívából tárgyalja a szerző, hanem olyan többértékű megközelítést nyújt, melynek segítségével az olvasó különféle nézőpontokból ismerheti meg a nyelvi problémákat és az azok megoldására tett javaslatokat.

A szerző az Előszóban tér ki részletesen azokra a közelítési módokra, melyeket írásaiban figyelembe vesz, indokolva a különféle nézőpontok szükségességét a nyelvi jellegű problémák mind teljesebb elemzése, leírása érdekében. Elemzési szempontjai a következők: nyelvi (nyelvhez kapcsolódó kommunikációs) problémák, nyelvideológiai, nyelvalakítási, illetve nyelvi problémakezelési és általános problémakezelési megközelítés; e szempontok alkalmazása a négy témakörön végigvonul.

2. Az első témakör a *Nyelvalakítás* témaköre, melyben *A nyelvmenedzseléselmélet és a nyelvi problémák*, *A nyelvalakítás szakaszai*, *A nyelvi problémák és ideológiai problémák* című fejezetek kaptak helyet. Az első fejezetben a szerző kifejti azt az elméleti keretet, melyben a nyelv fogalmát értelmezi. Eszerint a nyelvek konstruktumok, s ily módon ideologikumok, vagy Lanstyák fogalmával élve — mivel az, amit nyelven és sok más nyelvi fogalmon értünk, illúzióhoz hasonló — illuzórikumok (illúzió + ideologikum) (18). A továbbiakban részletesen elemzi a nyelvmenedzselés elméletét — nyelvi példákkal is szemléltetve

annak aspektusait —, s indokolja, hogy a nyelvmenedzselés fogalma helyett miért a *nyelvalakítás* kifejezést használja írásában, amit a nyelvmenedzselés egyik fajtájának tart. Felfogása szerint „a *nyelvalakítás* olyan metanyelvi tevékenység, melynek célja meglévő vagy jövőbeli beszéléstermek (diskurzusok) nyelvi megvalósulásának tudatos befolyásolása vagy magának a gondolati valóságként létező nyelvi rendszernek, ill. az abban található elemeknek a megváltoztatása, azaz hagyományosan fogalmazva nyelvi változások előidézése” (20). Ebben a fejezetben határozza meg a *nyelvi probléma* fogalmát, s fejt ki azt a gondolatot, hogy a nyelvmenedzselés elméletében a nyelvi probléma meglétét maga a hétköznapi beszélő dönti el. A nyelvmenedzselés-elmélet központi fogalma a nyelvi probléma, melyet Lanstyák háromféle megközelítésben tárgyal: a közösség normarendszeréhez viszonyítva, a következményei felől és az általában vett problémákból kiindulva. A közösség normarendszeréhez viszonyuló nyelvi problémák esetében a nyelvi problémák megjelenésére hatással van a standardizmus nyelvi ideológiája. A központosultnak nevezett közösségekben a nyelvhasználók beszédjüket különböző nyelvhasználati színtereken egy elképzelt s nagy tekintélyűnek gondolt nyelvváltozathoz próbálják igazítani, s az attól való vélt vagy valós eltéréseket érzékelik hibaként. A nem tömbben élő — ebből a szempontból szórtnak nevezett — Kárpát-medencei magyar nyelvi közösségek, bár a nyelvi standardizmus ideológiája körükben is erős, nyelvhasználatukban kevésbé követik a standard normáját.

A nyelvmenedzselés hatókörének tárgyalása is ebben a részben kapott helyet, s Lanstyák kiáll amellett a nézet mellett, hogy a nyelvmenedzselés szakemberei ne csak azokkal a nyelvi problémákkal foglalkozzanak, melyek megoldásának kimondottan nyelvi, kommunikációs céljai vannak, hanem szükséges a társadalmi, politikai ideológiák hatására felmerülő, a nyelvben kifejezésre jutó problémákkal való foglalkozás is. Ide tartozik többek között a nyelvi alapú diszkrimináció csökkentése, mint például a *roma* szó alkalmazására a *cigány* helyett, vagy a *fogyatékos* helyett a *fogyatékkal élő* kifejezés használatának elterjesztése.

A 2. fejezet tárgyalja a nyelvalakítás szakaszait, melyeknek az a kiindulópontja, hogy a nyelvi problémák kezelésére irányuló nyelvalakítás folyamat jellegű. Ez azt is jelenti, hogy a folyamat ugyan szakaszokra bontható, de az egyes szakaszok nem merev határkijelölést jelentenek. A kötet szerzője a nyelvmenedzselés elméletén kívül általános problémakezelési elméletek tanulságait is felhasználva a következőképpen tagolja a nyelvalakítás szakaszait: a nyelvi probléma észlelése (a), mely a normasértésen alapul; a problémaazonosítás szakasza (b), mely — bár a különböző csoportok és nyelvhasználók egy adott nyelvi problémát más-más módon értékelhetnek — a normasértés negatív értékelésén alapul. Mivel hangsúlyozottan folyamatról van szó, külön szakaszt jelent magának a

problémának az elemzése (c), melyben Lanstyák szerint már meg kell jelennie a célnak, annak az ideális állapotnak, amelyet a nyelvvalakítás elérni kíván. A részletes és szakmai elemzés vezethet el a cselekvési terv kidolgozásához (d), s ez után szükségszerű számbavenni a felhasználható anyagi és más forrásokat (e), melyek felmérése a következő szakaszhoz, a cselekvési terv (f) létrehozásához elengedhetetlen. A nyelvvalakítási folyamat végén szükség van az eredmények sikerességének értékelésére (g), ellenőrzésére, mely egyben visszacsatolást is jelent a nyelvvalakítás további folyamataihoz.

A Nyelvi problémák és ideológiai problémák című fejezet kiindulópontja az, hogy a nyelvi problémákkal való foglalkozáshoz elengedhetetlen a nyelvideológiai háttér ismerete, elemzése, figyelembevétele. Lanstyák a nyelvi ideológiákon olyan „gondolatokat, gondolatrendszereket ért, melyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvműködéssel, a nyelvhasználattal stb. [...] kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak” (75). Meglátása szerint a nyelvi problémák létrejöttét és értékelését, de ugyanígy a problémák kezelését is a különféle nyelvi ideológiák nagymértékben befolyásolják. A nyelvi ideológiák, melyek többek között meta-nyelvi megnyilvánulásokban érhetők tetten, verbalizáltsági fokuktól függően explicit, implicit módon, illetve verbalizálatlanul jelenhetnek meg. A szerző megállapítja, hogy a nyelvi ideológiákat önmagukban nem tekinthetjük helyesnek vagy helytelennek, jónak vagy rossznak. Megítélésük attól függ, hogy milyen céllal használják őket.

3. A kötet második nagy témaköre A nyelvi problémák típusai címet viseli. Mivel a nyelvi problémák minden társadalomban jelenlevő s minden nyelv- és beszélőközösségben létező problémák, létezésüket a szerző nyelvi univerzálának tartja. A velük való foglalkozás alapvető nyelvvalakítási feladat. Rendszerezésük lehetővé teszi, hogy a hasonló nyelvi problémák egy csoportba kerüljenek, s ily módon kezelésük, megoldásuk sikeresebbé válhat, hiszen a hasonló vagy azonos típusú problémák megoldása is hasonló lehet. Általános áttekintésében Lanstyák a nyelvi problémák tipizálásában 10 főtípust különít el. A nyelvi problémák vizsgálhatók összetettségük (1), kiterjedtségük (2), tartósságuk (3), megoldhatóságuk (4), súlyosságuk (5) szerint, valamint következményeik szerint konkrét interakcióban (6), tudatosultságuk (7), explicittségük (8), a nyelvi rendszerben elfoglalt helyük (9) és nyelvi jellegük szerint (10). Az itt felsorolt 10 problémátípuson belül további alcsoportok állapíthatók meg, melyek vizsgálhatók mikro- és makroszinten is. Az egyes problémacsoportokat, és azok altípusait gazdag nyelvi példaanyaggal szemlélteti, ami nagymértékben megkönnyíti az egyes típusok közötti különbségek megértését.

A fenti problémacsoportok közül a nyelvi jellegük szerint elkülöníthető problémákkal külön fejezet foglalkozik. A fejezetben bőséges, főleg empirikus kutatásokból (például nyelvi naplókából) származó példaanyag segítségével mutatja

be a szerző az általa kidolgozott kategóriákat: a nyelvi jellegük szerint elkülöníthető problémák altípusait. Ismertetésük során a szerző a problémák ideológiai háttérére is rávilágít. Négy altípust mutat be, melyek a következők: a nyelvhasználat kontextusából adódó nyelvi problémák, a beszéd megvalósulásának zavarait tükröző nyelvi problémák és a nyelvi hiányból adódó nyelvi problémák. A bemutatott kategóriákon belül a nyelvi problémák típusainak minél teljesebb leírása végett további — mikro- és makroszinten egyaránt problémát okozó — altípusok bemutatása is megtalálható. Részletes tipizálásának célja, hogy a nyelvi problémák kezelésében ne kelljen minden egyes konkrét nyelvi probléma megoldására külön stratégiát kidolgozni, javaslata szerint így lesz lehetséges és elégséges csupán az egyes típusokra vonatkozó problémakezelési mód kidolgozása.

Különösen érdekes és előremutató fejezet a kötet 6. fejezete, amely az ún. *kusza* problémákkal (*wicked problems*) foglalkozik. A fogalom a magyar nyelvészeti szakirodalomban ismeretlen, de Lanstyák meggyőzően érvel amellett, hogy a problémákkal általánosságban foglalkozó szakirodalom e kifejezése a nyelvi problémák leírására is használható. Ismerteti a kusza problémák legfontosabb jelleget s magát a problémakezelési folyamatot is.

A kusza problémák egyedi, megoldási elveik nem alakíthatók ki oly módon, hogy azok minden kusza probléma megoldására érvényesek legyenek. A megoldásukra tett próbálkozások során új és további kusza problémák jelenhetnek meg, melyek szintén új és további megoldásokat igényelnek. A kusza problémák rosszul strukturáltak, a kusza probléma több, mint egyes összetevőinek összege. Összetevőik kölcsönhatásban állnak egymással és az egész rendszerrel: az egyik részprobléma kezelése előre nem látható változásokat idézhet elő más részproblémákban, illetve a rendszer egészében.

A kusza problémák további jellemzői sokarcúságuk vagy többdimenziójúságuk, ami abból ered, hogy a társadalmi élet különféle területeit érinthetik. „A társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, vallási, etnikai, faji, nemi, lélektani, fizikai stb. dimenzió kerül egy-egy kusza probléma révén egymással kapcsolatba, s hatnak egymásra, ugyanakkor alakítják magát a problémát is” (142). A kusza problémák ellentmondásosak, amely jellemzőjük könnyen érthetővé válik, ha arra gondolunk, hogy sokféle társadalmi csoportot érintenek, melyek érdekei eltérőek vagy ellentétesek lehetnek egy problémakörön belül. A kötet tárgyát képező nyelvi típusproblémák több szempontból is a kusza problémák közé tartoznak, hiszen nehezen strukturálhatók, az egyes társadalmi csoportok érdekei eltérők, s a társadalmi élet különféle területeit érintik. A kusza problémák további tulajdonsága határtalanságuk: nehéz elhatárolni a problémák sorának kezdő- és végpontját, mivel sok esetben ok-okozati viszonyban és bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással. A társadalmak állandó változásai állnak a kusza problémák változékonysága mögött, mely változások a megoldási lehetőségekre is kihatnak.

A kusza problémák — összetettségük, struktúrájuk nem átlátható mivoltánál fogva — kezelési sajátosságai, folyamatai is eltérnek az általános problémakezelés folyamatmodelljeire épülő problémakezelésről, maga a problémakezelési folyamat is kusza. Már a probléma azonosítása, elemzése és leírása is nehézségbe ütközhet, egyediségük, ellentmondásosságuk, határtalanságuk miatt. A problémák okainak feltárása a problémakezelés elsődleges tényezője, azonban már az okok is sokszor kusza problémák. A probléma kezelőjének válogatnia kell a sokféle ok közül, így maga a probléma leírása is csak hiányos lehet a kusza problémák esetében. Mindezek nemcsak a cselekvési terv kidolgozását nehezítik, hanem — Lanstyák érvelése alapján ez könnyen belátható — a célkitűzés meghatározását is, amely az eddig leírtak alapján csak önkényes lehet, ami további konfliktusokhoz vezethet. Mindebből következik, hogy a kusza problémák megoldása algoritmizálhatatlan, megoldásukra nem létezik egyetlen jó eljárás mód. Kivitelezésüket nehezíti a probléma feltáratlan, bizonytalan és változó elemeinek sokasága, s a probléma megoldására tett erőfeszítés, vagyis a kezelési folyamat értékelése is mindezek miatt nehézségekbe ütközik. Az eredmények értékelése eltérő lehet a résztvevők eltérő érdekei, attitűdjei, világlátása stb. miatt.

4. Ez a fejezet vezeti át az olvasót a következő nagy témaegységhez: A nyelvi problémák kezelésének lehetőségeihez. A különféle kezelési stratégiák kifejtését a 7. fejezet tartalmazza, hangsúlyozva a nyelvi problémák ideológiai meghatározottságát is. A nyelvi problémák megoldására vonatkozó stratégia Lanstyák megfogalmazásában olyan tevékenységi tervet jelent, amely „meghatározott nyelvi vagy nyelvi vonatkozású társadalmi, politikai, gazdasági, lélektani stb. cél elérésére irányul” (160). Tágabb értelemben magát a nyelvalkítást s esetleg más jellegű metanyelvi tevékenységet is jelent. A nyelvi problémakezelés kiindulópontja annak meghatározása, hogy mire vonatkozik maga a „kezelés”. Az irányultsága szerint Lanstyák a nyelvalkítás három területét különbözteti meg. A D-alkítás tevékenységei (diskurzusalakítás, szövegalakítás) konkrét beszédhelyzetek diskurzusaira irányulnak, ide tartozik például beszéd közben egy-egy szó vagy kifejezés javítása a beszélő által, vagy az írott szövegek utólagos javítása. K-alkításról (körülmenyalakításról, státuszalakításról) akkor beszélhetünk, ha a tevékenység célja a nyelvi helyzet (általános vagy konkrét beszédhelyzet) körülményeinek megváltoztatása: az ilyen típusú változtatás általában szervezett nyelvalkítást kíván. A G-alkítás (gondolatalakítás, ideológiaalakítás, korpuszalakítás) során folytatott tevékenység célja egy adott nyelvi problémáról, jelenségről való, különféle nyelvi ideológiák mentén (is) kialakult gondolkodás megváltoztatása.

Lanstyák megemlíti egy negyedik stratégiát is, az N-alkítást („nemalakítást”), mely azt a helyzetet jellemzi, mikor a probléma semmilyen módon nincs kezelve, hiszen egy létező probléma megkerülése vagy akár elszenvedése szintén egyfajta problémakezelési mód. Lanstyák ugyanakkor leszögezi, hogy mivel a nyelv

illuzórikum, s így „sem a nyelvet, sem a standard nyelvet, sem semmilyen más nyelvváltozatot nem lehet alakítani; amit ténylegesen alakítunk, azok a nyelvről mint illuzórikumról alkotott gondolataink, nyelvi ideológiáink. Gondolataink alakítása vagy közvetlenül, gondolati ráhatással történik (G-alakítás), vagy közvetve, a körülmények megváltoztatása (K-alakítás), ill. diskurzusok megváltoztatása (D-alakítás) által” (167).

A fejezet második része a nyelvalkító, nyelvi problémakezelési stratégiákat veszi számba, részletesen elemezve s számos példa segítségével jól körülírva azokat. E stratégiák közé tartozik a probléma megoldásának elemzése, a probléma megszüntetése, a probléma enyhítése és könnyítése, a probléma megelőzése, a probléma elkerülése, a probléma áthárítása, a probléma letagadása, elhallgatása és lekicsinylése, a probléma elfogadása, valamint a probléma elszenvedése.

A fejezet összegzésében a szerző hangsúlyozza, hogy a nyelvi probléma természetete nem határozza meg abszolút módon a problémakezelési stratégiát, s a konkrét helyhez és időhöz köthető eseti, illetve a sok konkrét problémából álló típusproblémák között nagy különbség van. A nyelvalkítási stratégiák tanulmányozása során az egyszerű és a szervezett nyelvalkítást külön kell választani, s az egyes stratégiákat külön-külön kell tanulmányozni, mielőtt közös fogalmi keretbe történő integrálásuk megtörténik.

A szerző külön fejezetben foglalkozik a névalakítás problémájával. A névalakítási tevékenységek közé tartozik az új nevek létrehozása, a névadás, a névváltoztatás. Ezek a tevékenységek s az ebből esetlegesen fakadó problémák, amennyiben a beszélőközösség problémaként érzékeli, egyaránt érinthetik a személyneveket (a keresztnéveket és a családneveket is), a helyneveket és az intézményneveket. A szerző különbséget tesz a névmenedzselés és a névalakítás fogalma között. Míg az előbbi minden, a nevekre irányuló metanyelvi tevékenységet jelent, a névalakítás a nyelvi változások előidézésére irányuló nyelvi tevékenység. Névtani vonatkozásban is megkülönböztethető egyszerű és szervezett névalakítás. Az egyszerű névalakítás esetében a névadás, a ragadványnevek, becenevek használata, a helynevek vonatkozásában a hivatalos és nem hivatalos helynevek használata során felmerülő nyelvi problémák feltárására van szükség. Ilyen problémák megjelenhetnek egynyelvű környezetben is, de kisebbségi nyelvhasználók esetében számos olyan probléma is felmerül, melyek csupán kétnyelvű környezetben jelentkeznek. Mivel a tulajdonnevek használói számára személyes és etnikai identitást is kifejeznek, ez a terep a politikai hatalom számára kiváló lehetőséget nyújt az etnikai, illetve nyelvi kisebbségek identitásának manipulálására. Problémaként jelenhet meg többek között a kisebbségi keresztnemeknek a többségi keresztnemekre történő lefordítása, a személynevek két változatban — kisebbségi és többségi formában — való használata, a kisebbségi helységnevek feltüntetetésének módja a helységnévtáblákon, a személynevek, főleg

a vezetéknevek írásmódjának megváltoztatása, és a sor még folytatható lenne. A problémamegelőzés stratégiájához tartoznak például a szlovákiai magyar szülők eltérő stratégiái, mikor gyermekük számára keresztnévet választanak. Az eltérő választások mögött eltérő ideológiák állhatnak. A keresztnevéből adódó esetleges problémák megelőzése céljából a szülők egy részének választása inkább olyan nevekre esik, melyek közel állnak a szlovák keresztnevekhez, vagy olyan nemzetközi neveket részesítenek előnyben, amely egyik nemzethez sem köthetők szorosan. Más ideológia alapján döntenek azok a szülők, akik szlovákra lefordíthatatlan nevet választanak gyermekük számára, magyar identitásuk kiemelésére.

Az előbbiektől eltérőnek tűnnek a helységnévtáblák kétnyelvű feltüntetése körüli problémák, melyek mögött azonban ugyanúgy ideológiák állnak, mint a már említett esetekben. Mivel számos, a névalakításhoz tartozó kérdés ideológiai eredetű, kezelésüknek a problémát okozó ideológiáknak a felcserélésére kell irányulniuk, esetünkben a kétnyelvűséget nem hátránynak, hanem értéknek tekintő nézetekkel.

A névalakítás problémájára való kitekintés után a szerző a kötet 9. fejezetében a standardizálással mint nyelvvalakító tevékenységgel foglalkozik. Ismerteti a standard háromféle felfogását: 1) a standard mint eszményi s a nyelvhasználó által célként elérendő nyelvváltozat; 2) a standard mint reálisan létező, általában a társadalmi elithez köthető és az egész nyelvközösség számára javasolt nyelvváltozat; 3) a standard mint ideológiai konstruktum, mely mint ilyen, befolyásolja az emberek nyelvhasználatát. A standard meghatározásai közül Lanstyák a harmadik felfogást érzi leginkább a magáénak, a standard tárgyalását mégsem a standard ideológiai konstruktum mivoltának kiindulópontjából végzi el — ehhez, mint írja, a szociolingvisztikában használt fogalmak dekonstruálása lenne szükséges —, hanem a hagyományos szociolingvisztika keretei között teszi meg. A standard nyelvváltozat alapvető tulajdonságai a szabályozottság, a sokfunkcióság és a nagymértékű ideologizáltság. A standarddal mint szemléletmóddal és a standardizálással kapcsolatos nyelvi ideológiák közül a legfontosabbakat a szerző roppant szellemesen a kötet 229–235. oldalán foglalja össze.

Lanstyák szerint a standardizálás olyan nyelvvalakítási folyamat, melynek célja egy nyelvváltozatnak a többi fölé emelése. E folyamat több részre osztható: elsőként a koinésodás, melynek lényege, hogy nyelven belüli vagy nyelvközi dialektusokból új, kompromisszumos, stabil dialektus jön létre, a koiné. Ezt követi a kiválasztás korpuszalakítási folyamata, melynek során a kijelölt nyelvváltozat (makroszinten) és nyelvi változók konkrét variánsai (mikroszinten) a formálódó standardba bekerülnek. Lanstyák ezt G-alakítási tevékenységnek nevezi (lásd feljebb). A folyamat eredményét a kodifikálás rögzíti. A nyelvi és jogi kodifikálás átfedésére jó példa az 1995-ben megalkotott és azóta többször, legutoljára 2016-ban módosított szlovák államnyelvtörvény.

A korpuszalakítás további szakasza a fejlesztés, ami a standard nyelvváltozatnak újabb és újabb funkcióban való használatra való kiterjesztését jelenti. A nyelv egésze szempontjából ez hangsúlyozottan csupán egy nyelvváltozat fejlesztését, míg a többi dialektus visszaszorítását jelenti. Az így kialakított standard dialektus „karbantartására” szolgál a nyelvművelés, amely szintén G-alakítás, a nyelvváltozatba bekerülő egyes elemek önkényes, nyelvi és nem nyelvi ideológiák mentén történő megítélése alapján. A komplex nyelvalakítás további folyamata a standard nyelvváltozat elsajátítása, amely történhet vagy szervezett formában — másodnyelvként —, vagy a szülők adják át már anyanyelvként a standard dialektust gyermekeiknek. A standard nyelvváltozat elsajátításának motivációiban több ideológiai nézet szerepet játszik, melyek közül kiemelkedik a standardizmus ideológiája. Fontos szerepet kap ebben a folyamatban a D-alakítás, amire „szükség van ahhoz, hogy a standard(izmus) az új nemzedék nyelvi tudatában is elfoglalja méltó helyét, és így befolyásolja nyelvhasználatukat” (250).

5. A kötet befejező témaköre, mely A szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvi problémái címet kapta, azokat a legfontosabb nyelvi problémákat veszi sorra, melyek a szerző saját és más kutatók empirikus kutatásai alapján a szlovákiai magyar beszélőközösség körében leggyakrabban felmerülnek. A szerző ezeket elsősorban az oktatás nézőpontjából közelíti meg: a témakörön belül olyan problémák leírására, elemzésére kerül sor, melyek az anyanyelvoktatással, a tankönyvek nyelvezetével, fordításukkal, a másodnyelv oktatásával kapcsolatosak.

A nyelvi probléma és az iskola című fejezet az oktatással kapcsolatos nyelvi problémákat ismerteti. Ezeket a korábban bemutatott szempontrendszer szerint tekinti át, vagyis a nyelvhasználat kontextusa, a beszéd megvalósulásának zavarai, a nyelvi hiány és a nyelvbeli hiány szempontjából, mikro- és makroszinten egyaránt elemezve azokat. A nyelvhasználat kontextusából adódó hiányok közé tartoznak a stílusproblémák, melyek mikro- és makroszinten egyaránt jelentkezhetnek. Ilyen mikroszintű probléma jelenik meg például olyankor, mikor a beszélő nem megfelelő stílusértékű nyelvi formát vagy nem megfelelő (egy adott beszélőközösség által elvárt és számára normatív) nyelvváltozatot használ. A stílusproblémák sajátos csoportját képezik a nyelvhelyességi kérdések, melyekkel az oktatás a mai napig a nyelvi standardizmus ideológiája alapján foglalkozik. Kontextustól függetlenül ítéli el használatukat, az oktatás által közvetített ismeretek alapján nyelvhelyességi problémát okozó kifejezések (például a direkt kölcsönszavak) használata helytelennek minősül, a nyelvi problémát okozó elem így nem kontextusában értelmeződik, hanem eleve helytelennek minősítve stigmatizálódik. Mindezek megoldására a legfontosabb eszköz a tudományos nyelvszemléletnek az oktatásban való érvényesítése (lenne),¹ a legfontosabb

¹ Ez a tagmondat teljes abszurdításában világít rá a mai anyanyelvi nevelés alapvető problémájára.

nyelvi ideológiák beépítése a tananyagba, s annak tudatosítása, hogy a nyelv-helyességi kérdések nem nyelvi, hanem kulturális (és sokszor hatalmi) kérdések.

A fejezetben a szerző kitér a beszéd megvalósulásának zavaraiából adódó olyan nyelvi problémákra, mint a megakadásjelenségek, nyelvbtlások, továbbá a nyelvi hiányból — a beszélők nyelvtudásbeli hiányosságából — adódó nyelvi körülményekre s azok kezelésére. Kisebbségi helyzetben a standard dialektus el-sajátítása és használata sok esetben csupán az iskolai nyelvhasználatra szűkül le, így a nyelvi hiány mérséklésének leghatékonyabb eszköze a kisebbségi nyelv nyelvhasználati színtereinek bővítése lenne. Ez olyan makroszintű intézkedéssorozat igénylő összetett feladat, melynek lehetősége és megvalósítása a mindenkori hatalomtól függ. Ily módon az oktatásra hárul az a feladat, hogy a tanulók dialektus- és regiszterkészségét tudatosan bővítse, feltárja és kezelje a nyelvi hiány és stílusbeli problémák létének okait és azok megoldási módjait. Lanstyák a fejezet összefoglalásában a következőképpen fogalmaz: „[s]zakítani kell azzal a szemlélettel, amely a standard nyelvváltozatot — amely a maga »tisztaságában« a kisébbségi többsége számára szinte elérhetetlen — felmagasztalja más nyelvváltozatok rovására. [...] hiszen standard nélkül a nyelvek élnek és virulnak (a világ legtöbb nyelvének máig sincs standard nyelvváltozata), de ha egy nyelv elveszti mindennapi beszélt nyelvi regisztereit, gyakorlatilag megszűnik létezni” (274).

A nyelvmenedzselés-elmélet és a tankönyvek című fejezetben a szerző a nyelvmenedzselés-elmélet alkalmazásának lehetőségeivel foglalkozik a tankönyvkutatásban és tankönyvírásban. A tankönyvek esetében nyelvi probléma lehet az a körülmény, hogy a tankönyv nyelvezete akadályozza a diákot a hatékony tanulásban. Ez lehet eseti nyelvi probléma, de lehet az egész beszélőközösséget érintő kérdés a tankönyvek nehézkes, nehezen érthető vagy nem a korosztálynak megfelelő nyelvezetéből és rossz fordításból származó nyelvi hibákból következően is. A tankönyvhasználók nyelvi problémái közé tartoznak a magyarországi és más régióban tanulóknak a szaknyelvi terminológia különbségeiből adódó kommunikációs nehézségei. Ennek okai lehetnek a szlovákból (vagy más államnyelvből) fordított tankönyveknek a magyarországitól eltérő nyelvezete, vagy magyar-magyar kommunikációs problémák esetében az eltérő terminológia használata. A tankönyvek nyelvi problémakezelési stratégiája az egyszerű és a szervezett diskurzusalakítási stratégiákon alapulhat. Ehhez — eddig még nem elvégzett — háttérkutatásokra lenne szükség, például a tankönyvszerzők, -fordítók kiválasztásának, a nyelvi lektorálás körülményeinek a vizsgálatára, a tanárok és a diákok szaknyelvhasználatának, az egyes szakterületekre vonatkozó nyelvi normáknak a feltárására. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a szaknyelvi terminológia szabatos használatát illetően tisztázni kellene, hogy a tankönyvek melyik normarendszert vegyék figyelembe, a magyarországit vagy a szlovákiai magyart. Amennyiben a nyelvmenedzselés elméletéből indulunk ki, állapítja meg

Lanstyák, a diákok és a tanárok érdekeit kell figyelembe venni. Ebben az esetben azonban, különösen a természettudományi regiszterek használata terén, két érdekcsoport meglétére kell figyelmet fordítani. Azoknak a diákoknak, akik Magyarországon szeretnének továbbtanulni vagy munkát vállalni, a magyarországi terminológia és regiszterek elsajátítása, a Szlovákiában maradók számára a szlovákiai magyar terminológia ismerete lehet előnyösebb, hiszen számukra ennek a terminológiának a használata csökkentheti a két nyelv közötti távolságot. A fejezetben foglaltak meggyőző érveket szolgáltatnak ahhoz a megállapításhoz, hogy a nyelvmenedzselés elmélete megfelelő keretet nyújt a tankönyvek nyelvezetéből adódó gondok, illetve a tankönyvírók és -fordítók nyelvi problémáinak feltárására és kezelésére.

A kötet utolsó fejezete a szlovákiai magyar beszélőközösség társadalmi szintű, nehezen megoldható nyelvi típusproblémáival foglalkozik Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben címmel. A fejezetben ismertetett nyelvi problémák bemutatása a Misad Katalin Nyelvi kontaktusok című, 2009-ben megjelent kötetének eredményeire épül. A fejezetben Lanstyák három témakört elemez, ismertetve Misad megállapításait, kiegészítve saját kutatásainak eredményeivel.

Az első témakörben a szlovákiai magyar szaknyelvek problémáit tárgyalja a szerző, kitérve a fordítások problémáira is. Úgy látja, annak megítélése, hogy egy-egy fordítási megoldás megfelelő-e, csak a kontextus alapján lehetséges. Megállapítja, hogy a szaknyelvekben a variabilitás nem felel meg az egyértelműség követelményének, emiatt a következetes terminológiahasználat ebben az esetben előnyt jelent. A fejezetben Misad nyomán Lanstyák kitér azokra a fordításbeli problémákra, melyekhez az empirikus adatokat a kétnyelvű termékkatalógusok, szórólapok vagy a hivatali nyelvhasználatban megjelenő kifejezések vizsgálata adta.

A fejezet második témaköre az anyanyelvi nevelés problémáival foglalkozik. Lanstyák sarkalatos megállapítása szerint a szlovákiai magyar iskolákban „a gyermekeknek a tényleges anyanyelvüktől való elidegenítése, az anyanyelv tekintélyének aláásása, a gyermekek nyelvérzékének az elbizonytalanítása, nyelvi készségeinek rombolása folyik” (296). Mindezek mögött azok a nyelvi ideológiák állnak (többek között a nyelvi standardizmus, nyelvi homogenizmus, purizmus), melyek nem a nyelv működése, szerkezete megértését, a különböző nyelvi regiszterek megismerését tűzik ki célul, hanem homályos indoklású nyelvi babonákon és mítoszokon alapuló nyelvszemléletet közvetítenek. Lanstyák hangsúlyozza, hogy amennyiben az iskola „a gyermek nyelvét elutasítja, a benne található jelenségek egy részét nyelvhelyességi hibaként bélyegzi meg, más részüket nyelvjárásiasságként, egy további részüket szlovakizmusoknak vagy egyenesen szlovák szavaknak titulálja és szintén helytelennek ítéli” (297), akkor

a gyermek számára jóval nehezebb kialakítani a pozitív érzelmi kötődést saját anyanyelvűváltozatához, miközben csak ez az erős érzelmi kötődés ellensúlyozhatja a többségi nyelv hasznosságát. Ez a káros szemlélet csak úgy változtatható meg véleménye szerint, ha az oktatás segít tudatosítani e nyelvűváltozat fontosságát, helyreállítva a „mindennapi beszélt nyelv becsületét”.

A szerző ebben a fejezetben érinti a szlovák nyelv oktatásának témakörét is. Misad írásai alapján kitér a szlovák nyelvűsajátítás alacsony szintjének okaira, melyek közül néhány tényezőt részletez. Ilyen a tankönyvek életszerűtlensége, vagyis hogy a tankönyvi szövegek távol állnak az adott korosztálytól, s a mindennapi beszélt nyelv csupán minimálisan jelenik meg az oktatásban. További problémát jelent, hogy a nyelvtudásban levő regionális különbségek semmilyen módon nem mutatkoznak meg sem a tananyagban, sem a követelményrendszerben. A tömbben élő magyar közösségek a szlovák nyelvet az oktatásban szervezett formában sajátítják el, míg a szórványban élő közösségek gyermekei természetes körülmények között is folyamatosan találkoznak a szlovák nyelvvel. Lanstyák megfogalmazza a szlováknyelv-oktatás sikertelenségének kevésbé hangoztatott okát is, mely szerint a jelenlegi szlovákiai kétnyelvűségi helyzet inkább felcserélő, mint hozzáadó, s amely helyzet — védekező magatartást indukálva — lélektani akadályokat épít ki, akadályozva a szlovák nyelv elsajátítását.

6. A kötet végén rövid szlovák nyelvű összefoglaló található, mely nemcsak a szlovák olvasót ismerteti meg a kötet témájával, de a szlovákiai magyar nyelvészek számára is hasznos a szlovák szakterminológiai ismereteik bővítéséhez. A kötet szakirodalmi hivatkozás jegyzéke szintén további szakirodalmi bűvárlatokhoz nyújt nagy segítséget. A kötetben taglalt elméleti alapvetés megértésében a kötet egészen végigvonuló gazdag nyelvi példaanyag segíti az olvasót.

Lanstyák István e kötetével olyan hiánypótló mű jelent meg magyar nyelven a nyelvalkításról és a nyelvi problémákról, mely az elméleti szakirodalom részletes bemutatásán kívül tartalmazza a szerző következtetéseit, miközben logikusan felépítve visz végig a nyelvmenedzselés és a nyelvalkítás problematikáján is. Teszi mindezt úgy, hogy végig figyelembe veszi az ismertetett elmélet gyakorlati hasznosíthatóságát, különös tekintettel a kétnyelvű nyelvi viszonyok között élő nyelvközösségre, hiszen kisebbségi helyzetben, a kétnyelvűség viszonyai között a nyelvi problémák és főleg azok megoldatlansága a nyelvközösség életének minden területén jelen van, s folyamatosan új és új problémák is megjelennek.

Külön szeretném hangsúlyozni az oktatással kapcsolatos témakör fontosságát. Meggyőződésem, hogy az oktatás a leginkább alkalmas színtér (lenne), mely felkészítheti (felkészíthetné) a nyelvi problémák kezelésére az egymás után következő nemzedékeket. Kiemelendő az a körülmény, hogy a témakörben tárgyalt nyelvi problémák elméleti elemzése mellett Lanstyák olyan feladatmegjelöléseket és célokat is megfogalmaz, melyek segítségével az oktatás sikeres(ebb)

lehetne a nyelvi problémák felismerésében, megoldásában. Mindehhez — a kötet egyik terminusával élve — K-alakítás, vagyis az oktatás körülményeinek, tartalmának rendszerszintű megváltoztatására lenne szükség, melyet sajnos az elmúlt 30 évben szlovákiai magyar viszonylatban sem sikerült elérni.

A kötet egyetlen negatívumaként említhető, hogy a tartalomjegyzék csupán a fő fejezetcímeket közli. Sokat segített volna az egyes fejezetek altémáiban való eligazodásban, ha a tartalomjegyzék is megadja azok címeit.

Jelen könyvismertetés, annak ellenére, hogy igyekezett a kötetet alkotó írások lényegi összefoglalására, csak arra vállalkozhatott, hogy felvillantsa azokat a gondolatokat, melyek leginkább megragadták a recenzens figyelmét. A kötet problémakifejtése azonban olyan sokrétű, hogy csak biztatni lehet mindenkit: türelmesen kísérje figyelemmel Lanstyák István logikus sorrendbe szedett fejezeteit és a bennük részletesen kifejtett gondolatait a nyelvalakításról és a nyelvi problémákról. Kiváló szellemi kalandban lesz része.

VANČO ILDIKÓ

ORCID: 0000-0002-4915-4217

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

ivancova@ukf.sk